

*Լուսինե Տանայան, պ.գ.թ.
Սյուզաննա Բարսեղյան, պ.գ.թ.
ՀԱԻ*

ՀԱՅԵՐԸ ՉԵԽԻԱՅՈՒՄ. ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԿՅԱՆՔԻ ՅՈՒՐԱՐԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

Սփյուռքն ինքնին հարափոփոխ է և ունի փոխակերպվելու հատկություն: Բացի այդ, արդի *միգրացիոն* տեղաշարժները ձևավորում են նոր խմբեր, օջախներ ու համայնքներ, որոնք ունեն իրենց զարգացման յուրահատկությունները: Այս առումով՝ հայկական Սփյուռքն, իր բազմազանությամբ և բազմաշերտությամբ, հետազոտողների առաջ նոր ուսումնասիրությունների դաշտ է բացում:

Այս հոդվածն ուղղված է բացահայտելու նոր Սփյուռքում տեղի ունեցող գործընթացներն ու դրանց առանձնահատկությունները՝ Չեխիայի հայերի օրինակով: Առաջ են քաշվել հետևյալ հետազոտական հարցերը. հասկանալ Չեխիայի հայերի համայնքային ներուժն ու հնարավորությունները, վեր հանել ինքնության պահպանման և համայնքային ինքնակազմակերպման գործոնները: Հոդվածը հիմնված է 2022թ. Չեխիայում հավաքված հետազոտական նյութերի վրա: Դաշտային աշխատանքի ընթացքում կիրառվել են խորին հարցազրույցի, կիսաձևայնացված հարցման և դիտման մեթոդները: Հարցազրույցներն արվել են Չեխիայում հայկական կառույցների ներկայացուցիչների, համայնքում առանցքային դերակատարների և փորձագետների հետ²:

Հիմնաբառեր՝ Սփյուռք, ինքնակազմակերպում, նոր ձևավորվող համայնք, չեխահայեր, ինքնություն, ներուժ, ինտեգրում:

Ներածություն

Հայկական Սփյուռքի ուսումնասիրությունների լայն բազմազանության մեջ քիչ են այնպիսիք, որ վերաբերում են նոր ձևավորվող համայնքներին՝ մասնավորապես սոցիալական համատեքստում: Ուսումնասիրությունները հիմնականում արդեն իսկ ձևավորված և կազմակերպված կամ թվաքանակով առավել մեծ համայնքների վերաբերյալ են: Այդպիսով, տեսադաշտից դուրս են մնում նոր սփյուռքյան օջախներն ու համայնքները: Նոր համայնքներն առավելաբար քննարկվում են *միգրացիոն* ուսումնասիրությունների դաշտում: Հատ-

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է «Սեփական և այլազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտության հիմնական ուղղությունները. ուսումնասիրության խնդիրներն ու հեռանկարները» պետական նպատակային ծրագրի (2020–2025 թթ.) շրջանակում:

² Արվել է շուրջ 20 հարցազրույց (№ 1–20): Դաշտային աշխատանքներն իրականացրել են ՀԱԻ Սփյուռքի ուսումնասիրության բաժնի գիտաշխատողներ Լ. Տանայանը, Ս. Ներսիսյանը, Ս. Բարսեղյանը, Ն. Խաչատրյանը: Հարցումների ու հարցազրույցների մասնակիցներն ընտրվել են նախապես մշակված և քվոտավորված ընտրանքով (սեռ, տարիք, կրթություն, մասնագիտություն, ելքի երկիր են):

կապես ուսումնասիրված չեն այն համայնքները, որոնք ձևավորվել են ետ-խորհրդային տարբեր երկրներից և Հայաստանից ներգաղթած հայերից: Այս համայնքները հետաքրքիր են հատկապես իրենց ինքնակազմակերպման և ինքնության վերարտադրության փորձառությամբ: Այս առումով՝ ուսումնասիրության հետաքրքիր օրինակ կարող են լինել Չեխիայի հայերը: Հոդվածում քննարկվում են Չեխիայի հայ համայնքի պատմությունը, ձևավորման ընթացքը և ներկա իրավիճակը, Չեխիայի հայերի ինքնակազմակերպման առանձնահատկությունները, *մոբիլիզացիոն* ներուժն ու հեռանկարները:

Գրականության քննարկում

Վերջին տասնամյակներին սոցիալական հետազոտողների, սփյուռքագետների ուշադրության կենտրոնում են գտնվում սփյուռքներում ձևավորված նոր համայնքները, որոնք հատկապես քննարկվում են անդրազգայնության, համաշխարհայնացման և *միգրացիայի* տեսությունների համատեքստում: Նոր սփյուռքները կամ համայնքներն առաջանում են *միգրացիոն* տեղաշարժների, տնտեսական հնարավորությունների փնտրտուքների, քաղաքական ցնցումների, պատերազմական իրավիճակների կամ այլ պատճառներով: Դրանք տարբերվում են դասական ուսումնասիրություններում ընդունված ավանդական սփյուռքյան համայնքներից:

Անդրազգայնությունը հիմնարար տեսություն է՝ Սփյուռքի նոր համայնքները հասկանալու ճանապարհին: Որոշ հետազոտողներ անդրազգայնությունը նկարագրում են որպես գործընթաց, որով *միգրանտները* սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական կապեր են պահպանում ազգային սահմաններից դուրս՝ ստեղծելով ցանցեր, որոնք կապում են իրենց հայրենիքը և ընդունող երկրները³: Ծագման երկրների հետ այս կապերն օրինաչափորեն կարող ենք տեսնել Սփյուռքի նոր համայնքներում⁴: Անդրազգայնության տեսությունն ընդգծում է, որ նոր սփյուռքները սահմանափակված չեն մեկ աշխարհագրական տարածությամբ, փոխարենը՝ կարող են ազդել և ազդվել ինչպես ծագման, այնպես էլ ընդունող երկրներից⁵: Համաշխարհայնացման համատեքստում ավելի դյուրին է դարձել Սփյուռքի նոր համայնքների առաջացումը. դա կապվում է *գլոբալ* շարժունակության և *վիրտուալ* հաղորդակցությունների զարգացման հետ⁶: Համաշխարհայնացման տեսության հիմքում ընկած է նաև այն գաղափարը, որ նոր սփյուռքներն ավելի հեղիեղուկ և *դինամիկ* են, բնութագրվում են մշտական տեղաշարժներով և բնակության վայրերի հետ չունեն կապվածություն⁷: Նմանատիպ մոտեցումը, սակայն, մարտահրավեր է սփյուռքյան ավանդական այն *մոդելներին*, որոնք շեշտադրում են ավելի կայուն կամ հաստատուն համայնքային ինքնությունները:

³ Schiller et al. 1995, 48–50.

⁴ Vertovec 2004, 975–978.

⁵ Portes et al. 1999, 217–218.

⁶ Այս հարցերի շուրջ առավել մանրամասն տեսն Appadurai 1996:

⁷ VanWey 2000, 793–795.

Մյուս մոտեցումը, որ բացատրում է նոր սփյուռքյան համայնքների առաջացումը, կապվում է հենց սփյուռքացման գաղափարին: Այստեղ խոսքը այն մասին է, որ *սփյուռք* երևույթն ինքնին գործընթաց է, այլ ոչ թե *ֆիքսված* վիճակ: Զ. Քլիֆորդը և Փ. Գիլրոյը պնդում են, որ սփյուռքները շարունակաբար արտադրվում, վերարտադրվում և փոխակերպվում են շարժման, հարմարվողականության և ինքնության բանակցությունների գործընթացների միջոցով⁸: Այս մոտեցումը հատկապես կարևոր է Սփյուռքի նոր համայնքների համար, որոնք, հաճախ կրելով բարդ և փոփոխվող ինքնություններ, *ինսյուգրվում* են իրենց ընդունող հանրություններին՝ կապեր պահպանելով իրենց հայրենիքի, ծագման կամ ելքի երկրների հետ: Այս մոտեցման շրջանակում սփյուռքները, նախապես սահմանված և որոշարկված խմբեր լինելուց զատ, քննարկվում են որպես զարգացող համայնքներ, որոնք ձևավորվում են պատմական, տնտեսական և քաղաքական գործոնների համալիր ներգործությամբ:

Հարկ է նշել, որ արդի նոր սփյուռքյան համայնքները գտնվում են *ինքնության բանակցությունների* փուլում, երբ հիմնական գաղափարը պտտվում է *հիբրիդային* ինքնության շուրջ⁹ հայրենիքի և ընդունող երկրի մշակույթների միախառնումով: Բհաբհայի *հիբրիդության* հայեցակարգը հաճախ է օգտագործվում նոր սփյուռքում գտնվող անհատների ինքնությունը նկարագրելու համար: Գիտական գրականության մեջ ընդգծվում է նաև, որ սփյուռքյան նոր համայնքների անդամները հաճախ կառուցում են ինքնություններ, որոնք հոսուն են, ճկուն և իրավիճակային՝ կախված թե՛ հայրենիքի, թե՛ ընդունող երկրի հետ իրենց փոխազդեցությունից¹⁰: Այս ինքնությունները *բանակցվում* են տարբեր *սրակտրիկաների* միջոցով՝ ներառյալ մշակութային արտադրությունը, սոցիալական ցանցերը, համայնքային կազմակերպություններին մասնակցությունը ևն:

Հաշվի առնելով տեսական այս շրջանակները՝ հայկական Սփյուռքում (որը համարվում է դասական սփյուռքի օրինակ¹¹) առաջացող նոր համայնքներն ու խմբերը կարիք ունեն իմաստավորման և հատուկ ուսումնասիրության:

Հայերը Չեխիայում. պատմություն և համայնքային զարգացում

Չեխիայում հայերը՝ որպես համայնք, ձևավորվել և շարունակում են ձևավորվել շուրջ երեք տասնամյակի ընթացքում: Իհարկե, առկա են մի շարք տվյալներ այն մասին, որ Չեխիայում նաև ավելի վաղ են բնակվել հայեր / հայկական ընտանիքներ, որոնք, սակայն, համայնքային կյանք չեն ձևավորել: Նոր ժամանակներում՝ նախքան 1980-ականների վերջը, Չեխիայի մայրաքաղաք Պրահայում բնակվել է ընդամենը մեկ հայ ընտանիք: Գրառումներ կան 18-րդ դ. Չեխիայում բնակվող հայ վաճառական Աստվածատուրի որդի՝ Գևորգ Դա-

⁸ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Gilroy 1993; Clifford 1994:

⁹ Այս հարցի շուրջ առավել մանրամասն տե՛ս Brah 1996:

¹⁰ Այս հարցերի շուրջ առավել մանրամասն տե՛ս Hall 1990; Bhabha 1994, 8–13:

¹¹ Tölölyan 1991, 3–4.

մասկոնուց մասին (Georgius Deodatus Damascenus, չեխական աղբյուրներում՝ Jiri Deodat), ով 1714 թ. հիմնել է Պրահայի առաջին սրճարանը, որը գործում է մինչ օրս (U Zlateho Hada՝ «Ոսկե օձի մոտ» անվամբ)¹²: Հայերը Չեխիայում զանգվածաբար սկսել են հաստատվել միայն 1980-ականներից սկսած: Չեխիայի հայերի հոսքը հատկապես մեծացել է 1990-ականներին և գազաթնակետին հասել՝ 1990–1993 թթ.¹³:

Առհասարակ, համայնքային կենսակերպի ձևավորման և զարգացման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել գործոնների երկու խումբ. ընդունող երկրի պայմաններն ու հնարավորությունները (կրոնական, մշակութային միջավայր, ներգաղթի քաղաքականություններ, երկրի էթնիկ կազմ, բնակչության թվաքանակ ևն), ինչպես և ներգաղթյալների խմբի առանձնահատկությունները (ժողովրդագրական, մասնագիտական, սոցիալական կազմ, ելքի երկիր, գաղթի պատճառ ևն): Այս գործոններն են սովորաբար որոշարկում ներգաղթյալների հարմարման և ներուժի արտահայտման հնարավորությունները, մինչև իսկ՝ հայրենիքի կամ ծագման երկրի հետ կապերը:

Չեխիան՝ որպես ընդունող երկիր, ունի համակարգային մի շարք նմանություններ նախկին ԽՍՀՄ երկրների հետ, ինչն արդեն իսկ նպաստավոր պայման է ստեղծում հայերի հարմարման համար: Չեխիայի հայության մեջ անցկացված հարցումները, որոնք վերաբերում են գաղթի պատճառներին, ցույց են տալիս հետևյալ պատկերը. խորհրդային ժամանակաշրջանում Չեխիան դիտարկվել է որպես եվրոպական արժեքներով ու միջավայրով երկիր, որին ձգտել են ծանոթանալ շատ հայեր: Դրա շնորհիվ բավական մեծ թիվ են կազմել զբոսաշրջային այցելությունները, ինչն էլ, իր հերթին, թույլ է տվել ծանոթանալ տեղի միջավայրին, արժեքներին ու ապրելակերպին: Որոշ ընտանիքների համար Չեխիան դարձել է արտագաղթի երկիր՝ պայմանավորված Եվրոպային առավել մոտ լինելու հանգամանքով: Երկրորդային տվյալների և մեր հավաքագրած առաջնային տվյալների վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Չեխոսլովակիան, իսկ հետագայում՝ Չեխիան դարձավ անկախ ՀՀ միգրացիոն մեծ ալիքների հիմնական տարանցիկ երկրներից մեկը: Սակայն ներկայումս Չեխիան փոխում է իր կարգավիճակը՝ տարանցիկ երկրից դառնալով վերջնական նպատակակետ երկիր¹⁴: Այս առումով՝ հարցվողներից մեկը նշում է.

«Իհարկե, Չեխիան շատ ձգող երկիր չէր, որովհետև բոլորը գալիս էին Չեխիա, հետո Չեխիայից գնում էին Գերմանիա, Ֆրանսիա: Տրանզիտ երկիր էր: Չեխիան ոչ մեկին նպաստներ չէր տալիս: Մեծ մասը, ովքեր գալիս էին, ցանկանում էին մի տեղ մննել, որ նպաստ ստանային, պետության հաշվին ապրեին: Այդպիսի պետություններից են Հոլանդիան, Բելգիան, Գերմանիան ևն: Չեխիա գալիս էին մի որոշ ժամանակ մնում

¹² Սիմավոյան և այլք 2011, 121:

¹³ Ղանալանյան 2012, 65–68:

¹⁴ Košťálová 2020, 283.

էին, գնում էին: Որոշ մասն էլ մնում էր: Թեթևակի գործ էին ժողովրդական լեզվով ասեմ «կպցնում», արդեն մրսածում էին՝ լավ, մնանք, տեսնեք՝ ինչ կլինի, հեյրո կգնանք»¹⁵:

Արտագաղթի մեջ հարցվողները հիմնականում շեշտում են սոցիալ-տնտեսական պատճառները, որոնց գերակշիռ մասը վերաբերում է աշխատանքին, սոցիալական ապահովության և բուժման հնարավորություններին: Չեխիայի *միգրացիոն* քաղաքականությունը, որն ավելի ազատական է՝ ի համեմատություն երոպական այլ երկրների, ուղղված է եղել կանխելու արտագաղթը և գրավելու արտերկրի աշխատուժը, արդյունքում՝ հատկապես բարձր որակավորում ունեցող մասնագետները ձգտել են տեղափոխվել այդ երկիր:

Հաշվի առնելով Չեխիայի վիճակագրական գրասենյակի պաշտոնական վիճակագրությունը (հաշվառումը՝ ըստ քաղաքացիության) և Չեխիայում ՀՀ դեսպանության տվյալները, ինչպես նաև համադրելով փորձագիտական տվյալները՝ Չեխիայի հայերի թվի միջին գնահատականը տատանվում է 8–10 հազարի միջև, սակայն այս թիվը ճշգրտված չէ: Ռուս-ուկրաինական վերջին պատերազմի հետևանքով այդ երկրներից Չեխիա ներգաղթած հայերի թիվն ավելացել է: Պաշտոնական վիճակագրությունում նշվում է թվաքանակի հետևյալ միտումը. 2005թ. հայեր՝ 1046¹⁶ է, 2009թ.՝ 2025, 2010թ.՝ 3500, իսկ արդեն 2016թ.՝ 5000:

Չեխիայում հայերը բնակվում են ցրիվ տեղաբաշխմամբ՝ գլխավորապես ընտանեկան-ազգակցական հարաբերություններով կապված մարդկանց խմբերով: Հիմնական բաշխվածությունը, ըստ հետազոտության տվյալների, հետևյալ քաղաքներում է. Պրահա, Բոնո, Յիլիավա, Մլադա Բոլեսլավ, Օստրավա, Լիբերից ևն:

Եթե ընդհանրացված ներկայացնենք համայնքի ձևավորման հիմքը, ապա Հայաստանից և ետխորհրդային երկրներից Չեխիա ներգաղթածների առաջին խումբը շինարարներն են, ապա՝ մտավորականները, արվեստագետները (հիմնականում՝ նկարիչներ), իսկ վերջին տարիներին էլ փոխանակման ծրագրերով տարբեր համալսարաններից տեղափոխվել են որոշ ուսանողական խմբեր: Այս երեք խմբերն են հիմնականում կազմավորել համայնքը: Հարցազրույցի մասնակիցները նշում են.

«Քանի որ Չեխոսլովակիան կոմունիստական հասարակարգի փլուզումից հետո մեծ թափով շինարարություն սկսեց, այստեղ եկան իսկապես վարպետ շինարարներ և մասնագետ շինարարներ, որպեսզի ոչ միայն, կոպիտ ասած, ներկ քսեն, այլ լուրջ վերանորոգման աշխատանքներին մասնակցեն»¹⁷:

«Առաջին շինարարական խմբերին ավելացան 2-րդ, 3-րդ, 4-րդ շինարարական խմբերը, որոնք արդեն իսկ ծանոթ էին նախորդ խմբերին:

¹⁵ Պրահա, 2022թ. հոկտեմբեր, հարցազրույց № 10:

¹⁶ Сумленный 2007, 151.

¹⁷ Պրահա, 2022թ. հոկտեմբեր, հարցազրույց, № 12:

Կային մարդիկ, ովքեր այդ խմբերը կազմում էին Հայաստանում և քերում էին, մարդկանց աշխարհանքով ապահովում»¹⁸:

Եթե դիտարկենք հարցվածների սոցիալ-մասնագիտական կազմն ու զբաղվածությունն ըստ քանակական տվյալների, ապա պարզ է դառնում, որ հայերը ներկայումս առավելապես զբաղված են երեք ոլորտներում՝ շինարարություն, առևտուր և սպասարկում, արվեստ և մշակույթ (մասնավորապես՝ խոսքը նկարիչների մասին է) [աղ. 1]:

Աղյուսակ 1.
Զբաղվածությունն ըստ ոլորտների (% հարցվածներից)

արդյունաբերություն	10,7
վարչարարություն, ֆինանսներ	6,3
շինարարություն	26,6
արևտուր և սպասարկում	36
գիտություն, մշակույթ, արվեստ	12,5
տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ	4,7
անվտանգային համակարգ	1,6
մարքեթինգ, մենեջմենթ	1,6

Առևտրի և շինարարության ոլորտներում մեծ թվով հայեր ունեն փոքր և միջին ձեռնարկություններ, որոնք սովորաբար հիմնված են ընտանեկան կամ գոնե ազգային կապերի վրա: Չեխիայում, մասնավորապես՝ Պրահայում հայ համայնքի սոցիալական նշանակությունը զգալիորեն բարձրացել է քաղաքի պատմական կենտրոնում հայկական արվեստի պատկերասրահների ստեղծմամբ: Վերջիններս ապահովել են հայերի *վիզուալ* ներկայությունն այդ քաղաքում: Մինչ Պրահայում գերակշռում են նկարիչները, այլ քաղաքներում ավելի մեծ թիվ են կազմում մանր առևտրականներն ու վաճառողները¹⁹:

Վերոնշվածը հիմնականում առաջին սերնդին է վերաբերում, մինչդեռ երկրորդ սերունդն ավելի շատ կենտրոնացած է բարձրագույն կրթություն ստանալու վրա՝ ձգտելով ձեռք բերել հիմնականում իրավաբանական, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների հետ կապված մասնագիտություններ:

Հանրային *ինսրեգրման* մակարդակում հայերի ներգրավումը բավական սահուն է՝ պայմանավորված մի շարք գործոններով. ա) հայերը և տեղի բնակչությունը ետխորհրդային ժառանգության կրողներ են և ունեն միջավայրային ու սոցիալ-*նորմաթիվային* վարքի ընդհանրություններ, առկա են երկու երկրների համակարգային նմանություններ, բ) ռուսերենի ընդհանուր իմացությունը, չեխերենի և ռուսերենի միջև հասկանալիության բարձր աստիճանը, գ) հայերի փոքր թվաքանակը և համեմատաբար միատարր լինելը նույնպես նպաստել է սահուն հարմարմանն ու *ինսրեգրմանը*:

¹⁸ Պրահա, 2022թ. հոկտեմբեր, հարցազրույց, № 05:

¹⁹ Košťálová 2020, 288–294.

Հետաքրքիր են հարցազրույցի մասնակիցների դիտարկումներն առ այն, որ հայերը՝ որպես առանձին ազգային փոքրամասնություն, ճանաչված չեն և քանի որ մեծ թվաքանակ չունեն՝ ճանաչելի չեն հանրության կողմից: Հետևաբար՝ այն հարցին, թե ինչպես են տեղի բնակիչները բնութագրում հայերին, առկա է հետևյալ բացատրությունը. հային ճանաչում են որպես «սովետական մարդու» կերպար և միայն վերջին տարիներին են հանրության մեջ խոսում հայ լինելու մասին (մասնավորապես՝ Արցախյան վերջին պատերազմից հետո):

Իրենց հայ լինելու և հայ զգալու գործոնների համամասնությունը հետաքրքիր է դիտարկել հարցվողների պատասխաններով կազմված հետևյալ պատկերում [աղ. 2]: Այստեղից երևում է, որ դեռևս չկա համայնքային գործունեության զարգացման, բազմազանեցման անհրաժեշտության գիտակցում, ինչը ևս խոսում է այս համայնքի «սփյուռքացման»՝ դեռևս շարունակվող գործընթացի մասին:

Աղյուսակ 2.
Հայ զգալու/լինելու կարևոր գործոնները (% հարցվածներից)

լեզու	30
մշակույթ	23
կրոն / եկեղեցի	19
հայկական ծագում	12
Հայաստանի հետ կապ	11
համայնքային գործունեություն	4

Չեխիայի հայերի ինքնակազմակերպման փորձառությունը

Սովորաբար նոր հայկական համայնքներում ինքնակազմակերպման ընթացքը տարբերվում է ավանդականներից: Ավանդական համայնքներում առկա են *ինստիտուցիոնալ* կազմավորումներ, որոնց շուրջ *մորփիզացվում* է համայնքը՝ ինքնության և այլ հարցերում: Այս հաստատությունները՝ լինեն մշակութային, կրոնական, քաղաքական թե սոցիալական, ապահովում են այն կառուցվածքն ու *ռեսուրսները*, որոնք թույլ են տալիս համայնքներին զարգանալ: Ծառայելով որպես տվյալ խմբի մշակութային ժառանգության պահպանման, սոցիալական աջակցության, քաղաքական շահերի առաջխաղացման և ցանցերի ձևավորման հիմնական միջոց՝ այս *ինստիտուցիոնալ* կառույցները համայնքաստեղծ հիմք են դառնում և նպաստում հավաքական, համախմբված գործողություններին՝ ապահովելով Սփյուռքի համայնքների շարունակականությունն ու ճկունությունը:

Մինչդեռ նոր սփյուռքյան համայնքներում ինքնակազմակերպման *ինստիտուցիոնալ* ձևերը զիջում են անձնային ձևերին: Թեև Չեխիայի հայ համայնքում կան կենտրոնացված հաստատություններ, ինչպիսիք են եկեղեցին, դպրոցը, մամուլը, միությունները, այդուհանդերձ համայնքային կյանքն ավելի շատ կառուցվում է անձնային *մեխանիզմների* շուրջ: Այդ կառույցների շուրջ համախմբվելու *դիսկուրսները* հայերի մեջ կապված են առանձին անձերի գործու-

նեության հետ, ինչը մի կողմից՝ ստեղծում է անձնավորված և ամուր կապ, սակայն մյուս կողմից էլ՝ համայնքային կյանքի շարունակականության համար չի ապահովում *ինստիտուցիոնալ* հիմք:

Քանակական տվյալներից նույնպես պարզ է դառնում, որ հայերի մեջ բավական ցածր է համայնքային կառույցներում ներգրավվածությունը. հարցվածների մոտ կեսը (46,4 %) որևէ կերպ ներգրավված չէ, իսկ զգալի մասն էլ հանդես է գալիս պարզապես իբրև կառույցի անդամ կամ որևէ միջոցառման մասնակից: Հատկանշական է «համայնք չկա» պատասխանը (5 %), որը կրկնվում էր նաև որակական տվյալներում [աղ. 3]:

Աղյուսակ 3.
Ներգրավվածությունը կառույցներում (% հարցվածներից)

հովանավոր	5,0
կազմակերպիչ	5,0
կառույցի անդամ	13,8
մասնակից տարբեր միջոցառումների	23,8
ներգրավված չեմ	46,4
համայնք չկա	5,0

Մասնակիցների մեծամասնության դիրքորոշումներով՝ համայնքը անձ է, և անձով են պայմանավորված համայնքային կյանքի տարբեր կողմերը: Հետևյալ մտքերը՝ «*ու՛մ համայնքի մասին է խոսքը*», «*համայնքի հարցը լուրջ է. դեսպանը կարող է համայնք դարձնել մեզ*», «*եկեղեցու համայնքը կա, բայց պաշտոնական չէ*» են, ցույց են տալիս, որ նոր ձևավորվող համայնքում, մասնավորապես՝ Հայաստանից և ետխորհրդային երկրներից արտագաղթած հայերի մեջ *ինստիտուցիոնալ* կազմակերպման ձևերի բացակայությունը հանգեցնում է անձնային ձգողության կետերի ձևավորման, որոնցից յուրաքանչյուրն իր շուրջն է համախմբում հայերի որոշակի խմբի՝ ելնելով դրա ունեցած *ռեսուրսներից*, հնարավորություններից, պահանջմունքներից ու սպասելիքներից:

Ըստ այդմ՝ կարելի է առանձնացնել երեք կենտրոնական օրակարգ, որոնց շուրջ խմբավորվում են հայկական տարբեր շրջանակները. ա) հայաստանյան հարցեր, բ) համայնքային / համայնքաստեղծ հարցեր, գ) համահայկական հարցեր: Թերևս, այս երեքից առավել քննարկվող և առանցքային են հայաստանյան հարցերը, ինչն էլ երբեմն խանգարում է տեղային հարցերին անդրադառնալուն կամ ինքնության *մեխանիզմների* մշակմանը: Երբեմն անձնային և (կամ) խմբային հակասությունները պայմանավորվում են միայն հայաստանյան իրադարձություններով ու ՀՀ վերաբերյալ պատկերացումներով՝ ինչպես երևում է մասնակիցների հետևյալ մտքերից.

«Այսրեղի հայերը մի քիչ սպեցիֆիկ են կապված Հայաստանի հետ, շնչում ենք հայաստանյան թեմաներով»²⁰:

«Եթե իսկապես ուզում ենք համայնքները պահել, ապա հայրենիքը պետք է անպայման իր ներդրումն անի: Երեդրումը կարող է լինի նյութական տեսքով, կարող է լինի ոչ-նյութական տեսքով»²¹:

Չեխիայում հայերի մեջ Հայաստանից հստակ սպասելիքներ կան: Եթե ավանդական համայնքներում ինքնության պահպանման մեխանիզմների մշակման նախաձեռնությունը պատկանում է համայնքի անդամներին, ապա այստեղ ճիշտ հակառակն է՝ ինքնության պահպանման և ակտուալացման, կառույցների ակտիվացման հարցերը չեխահայերը հասցեագրում են Հայաստանին, երբեմն՝ ՀՀ դեսպանատանը, որին նրանք համայնքային կառույցի կարգավիճակ են վերագրում և նրանից համայնքային կառույցի գործունեություն ակնկալում:

Եզրահանգումներ

Այսպիսով, Չեխիայի հայ համայնքը ցույց է տալիս ինտեգրման դինամիկ և ակտիվ գործընթաց՝ մշակութային ինքնության պահպանումը հավասարակշռելով ընդունող երկրի սոցիալ-տնտեսական միջավայրին աստիճաբար հարմարվելու հետ: Չեխիայի հայերի մեջ ակնհայտ է երկրորդ սերնդում սոցիալական վերընթաց տեղաշարժ, որն արտացոլում է համայնքի ներսում մասնագիտական ներգրավվածությունը դիվերսիֆիկացնելու և չեխական հանրության մեջ խորապես ինտեգրվելու ավելի լայն հավակնություն:

Առկա է ինքնակազմակերպման համեմատաբար ցածր մակարդակ: Համայնքային գործունեությունն ու համախմբվածությունը պայմանավորված են անձնական նախաձեռնություններով և կոնկրետ անհատների ջանքերով՝ ստեղծելով ուժեղ, բայց խիստ անհատականացված ցանցեր: Անհատական ջանքերին ապավինելու հույսը հանգեցնում է նրան, որ համայնքային ինստիտուցիոնալ հիմքը չի կայանում, և հետևաբար՝ չի ապահովվում համայնքային կյանքի շարունակականությունը:

Ընդհանուր առմամբ, Չեխիայի հայերի ինքնակազմակերպման փորձն արտացոլում է անձնական ղեկավարության, թույլ ինստիտուցիոնալ շրջանակների և Հայրենիքից ունեցած մեծ ակնկալիքների բարդ փոխազդեցությունը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ 2012

Ղանալանյան Տ.Հ., Չեխիայի հայ համայնքը // «Գլոբուս» վերլուծական հանդես, 2012, № 12, 65–87:

ՄԻՄԱՎՈՐՅԱՆ և այլք 2011

Միմավորյան Ա.Ս., Հովյան Վ.Ռ., Ղանալանյան Տ.Հ., Ժամակոչյան Ա.Հ., Բադալյան Է., Պապյան Ա.Ա., Մարտիրոսյան Ս., Արևելյան Եվրոպայի հայ համայնքների խնդիրները, Երևան, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 2011, 184 էջ:

СУМЛЕННЫЙ 2007

Сумленный С., Чешские армяне – маленькая община с большим потенциалом // 21-й

²¹ Պրահա, 2022թ. հոկտեմբեր, հարցազրույց, № 07:

BEK, 2007, № 1/5, 151–165.

APPADURAI 1996

Appadurai A., *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1996, 229 p.

BHABHA 1994

Bhabha H.K., *The Location of Culture*, London, Routledge, 1994, 285 p.

BRAH 1996

Brah A., *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, London, Routledge, 1996, 1st ed., 288 p.

CLIFFORD 1994

Clifford J., *Diasporas* // *Cultural Anthropology*, 1994, № 9/3, 302–338.

VANWEY 2000

VanWey L., *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces* Thomas Faist // *Social Forces*, 2000, Vol. 79/2, 793–795.

GILROY 1993

Gilroy P., *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, Harvard University Press, 1993, 280 p.

HALL 1990

Hall S., *Cultural Identity and Diaspora* // *Community, Culture, Difference*, 1990, № 8/6, 222–237.

PORTES et al. 1999

Portes A., Guarnizo L., Landolt P., *The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field* // *Ethnic and Racial Studies*, 1999, № 22/2, 217–237.

SCHILLER et al. 1995

Schiller G.N., Basch L., Blanc-Szanton C., *From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration* // *Anthropological Quarterly*, 1995, № 68/1, 48–63.

TÖLÖLYAN 1991

Tölölyan Kh., *The Nation-State and Its Others: In Lieu of a Preface* // *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1991, № 1/1, 3–7.

VERTOVEC 2004

Vertovec S., *Migrant Transnationalism and Modes of Transformation* // *International Migration Review*, 2004, № 38/3, 970–1001.

KOŠŤÁLOVÁ 2020

Košťálová P., *Czech-Armenians Relations: A Brief Historical Survey* // *Lehahayer: Czasopismo poświęcone dziejom Ormian polskich*, 2020, № 7, 283–302.

[Զելիս-հայկական հարաբերություններ. համառոտ պատմական հետազոտություն // Լեհահայեր. ամսագիր նվիրված լեհահայերի պատմությանը, 2020, № 7, 283–302]:

*Lusine A. Tanajyan, Ph.D.
Suzanna S. Barseghyan, Ph.D.*

Institute of Archaeology and Ethnography, NAS of RA

ARMENIANS IN CZECH REPUBLIC: PECULIARITIES OF COMMUNITY LIFE

Keywords: Diaspora, self-organization, new community, Czech-Armenians, identity, potential, integration.

Among the wide range of Armenian Diaspora studies, few focus on newly emerging communities. Most research centers on already established communities, leaving new diasporic spaces and loci underexplored and inadequately addressed. The primary reasons for this are that these new diasporic loci do not conform to the conventional templates of the Armenian Diaspora that we typically envision (“classical diaspora”, “victim diaspora”, “old and new communities”, etc.), and these loci are not yet regarded by researchers as sufficiently significant to be labeled as communities.

These emerging communities are particularly interesting, especially regarding their experiences of self-organization and identity reproduction. Communities formed primarily through the immigration of Armenians from various countries, including Armenia, during the Soviet and post-Soviet periods, remain largely understudied.

We believe a completely new approach is needed to study these emerging loci and trace their formation process. The loci present in the Czech Republic also require a fresh approach to community studies. This assertion is further supported by the research field: the current perceptions of community among Czech Armenians differ from the traditional understanding of community.

If a community does form, its nature would differ significantly from the classical model. The essential conclusion is that certain “points of gravity” exist among the Czech Armenians, creating a unique environment that attracts entirely new types of actors and their respective content.

These points of gravity-community actors-can include individuals, structures, institutions, etc. Depending on their mode of activity, a completely new type of socio-cultural phenomenon may emerge within the Diaspora.

This paper aims to determine whether these processes will ultimately lead to the formation of a traditional community. It also presents the self-organization experiences of the “new diaspora” through the example of one understudied community.

The present paper is based on field research conducted among Armenians in the Czech Republic in 2022. The research employed in-depth interviews, semi-structured interviews, and observation methods.

Լուսինե Ասատուրովնա Թանաճյան, Կ.Ս.Ո.

Սյուզաննա Տոսևոնա Բարսեղյան, Կ.Ս.Ո.

Институт археологии и этнографии НАН РА

АРМЯНЕ В ЧЕШСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: ОСОБЕННОСТИ ОБЩИННОЙ ЖИЗНИ

Ключевые слова: диаспора, самоорганизация, новая община, чешские армяне, идентичность, потенциал, интеграция.

Среди широкого спектра исследований армянской диаспоры мало таких, которые фокусируются на новых формирующихся общинах. Большинство исследований сосредоточены на уже сформировавшихся общинах, поэтому новые диаспоральные пространства и очаги остаются незамеченными и не получают должного внимания. Основные причины этого – новые диаспорные очаги не соответствуют представлениям об армянской диаспоре, сложившимся в нашем сознании («классическая диаспора», «диаспора-жертва», «старые и новые общины» и т.д.), эти диаспорные очаги все еще не рассматриваются исследователями как нечто подходящее для того, чтобы называться общинами.

Такие общины представляют собой интересные кейсы, особенно с точки зрения их опыта самоорганизации и воспроизводства идентичности. Общины, сформировавшиеся в основном в результате миграции армян из разных стран и из Армении в советский и постсоветский периоды, недостаточно хорошо изучены.

Предполагается, что при изучении новообразованных общин необходим совершенно новый и непредвзятый подход, чтобы проследить процесс их формирования.

Существующие в Чехии очаги также требуют нового подхода к изучению сообществ. Это утверждение подкрепляется и исследовательским полем: нынешние представления чешских армян об общине отличаются от традиционного восприятия общины.

И, если община уже сформирована, она имеет совершенно иное содержание, чем классическая.

Точками притяжения являются акторы общины, которые могут быть отдельными людьми, структурами, институтами и т.д. В зависимости от формы их деятельности в диаспоре возникает совершенно новый тип социокультурного феномена.

В данной работе мы пытаемся понять, приведут ли эти процессы к традиционной форме общины. Кроме того, представляется опыт самоорганизации «новой диаспоры» на примере одной малоизученной общины. Настоящая статья основана на результатах исследования, проведенного среди армян Чешской Республики в 2022 году. Исследование проводилось с помощью методов глубинного интервью, полуструктурированного опроса и наблюдения.

Ներկայացվել է՝ 07.02.2025,

գրախոսվել է՝ 17.05.2025,

ընդունվել է՝ 10.07.2025: